

בגדרי ערבות

היחס בין הסוגיא בברכות בדף כ, ב, לסוגיה בדף
מח, א.

הרב מנשה שמרלובסקי

ראשי פרקים:

א. ספק הגמרא בברכות כ, ב בגדר חיוב אישה בברכת המזון

הצגת הגמרא

צדדי הספק

פסק ההלכה

ב. סוגית ר' שמעון בן שטח שהוציא בברהמ"ז את ינאי המלך ואת המלכה

ג. הסתירה בין שתי הסוגיות התירוצים השונים

שיטת רש"י

קושית רע"א

שיטת תוס'

שיטת הרא"ש והבנת הדגול מרבבה ברא"ש

הבנת רע"א ברא"ש

תירוץ בעל הדגול מרבבה לקושית רע"א

שיטת הרמב"ן במלחמות

א. ספק הגמרא בברכות (כ, ב) בגדר חיוב אישה בברכת המזון

הצגת הגמרא

במשנה בברכות (כ, א) מובא: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון". הגמרא מקשה על הדין שבמשנה, שנשים חייבות בברכת המזון: "פשיטא"¹, ועונה הגמרא: "מהו דתימא

1 בגליון הש"ס לרע"א מובא: "עי' לקמן בסמוך א"ל רבינא לרבא, נשים בברהמ"ז דאורייתא או דרבנן, וצ"ע". ובדרוש לחידוש לרע"א, מרחיב יותר ומקשה. ממה נפשך, לצד שהן חייבות מדאורייתא, א"כ אין זה פשיטא, שיש חידוש שהן חייבות מדאורייתא, ולא כיצד הספק של רבינא (לפי הסבר רש"י או תוס') שאין חיובן מהתורה. ואם נאמר שהן חייבות רק מדרבנן, הרי יש כאן חידוש שהן אינן פטורות לגמרי, אלא חייבות עכ"פ מדרבנן. ומביא רע"א את הרשב"א שהסתמך על דברי הגמרא "פשיטא", לדחות את ספקו של רבינא, ולהכריע שנשים חייבות מדאורייתא. אך רע"א מתקשה בכך, שעדיין קשה, וכי אין שום

הואיל וכתוב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשובע, כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי, קמ"ל".

בהמשך הגמרא מובא:

אמר ליה רבינא לרבא, נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן. למאי נפקא מינה לאפוקי רבים ידי חובתן. אי אמרת דאורייתא אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא, אלא אי אמרת דרבנן הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן.

עולה משאלת הגמרא יסוד, שאף על פי שקיים דין שומע כעונה, אין השומע יוצא ידי חובה אלא אם כן שמע שמיעה, ממי שהוא חייב בדבר, ואפילו חייב מדרבנן אינו מוציא את מי שחייב מדאורייתא.² בהמשך, הגמרא מביאה הוכחה מברייתא, שם מפורש שאישה מברכת לבעלה ומציאתו ידי חובה, ודוחה הגמרא (לפי הגרסה שבגמרתינו): "ולטעמין קטן בר חיובא הוא, אלא הכא במאי עסקינן כגון שאכל שיעורא דרבנן,³ דאתי דרבנן ומפיק דרבנן".

צדדי הספק

רש"י (ד"ה "או דרבנן") מסביר את הספק, וז"ל: "דכתיב על הארץ הטובה אשר נתן לך, והארץ לא נתנה לנקבות להתחלק ואי משום בנות צלפחד חלק אביהם הם דנטלו שהיה מיוצאי מצרים". תוס' (ד"ה "נשים בברהמ"ו") מתקשה בהסבר רש"י,

צד של ספק בספקו של רבינא, שגם אם נכריע מפשט הברייתא דלא כספקו של רבינא, אך עכ"פ סברת הספק קיימת, ואין כאן פשיטא. וכותב רע"א, שלכאורה צריך להסביר את דברי הגמרא "פשיטא" לפי הסבר תוס' לפסק, וכן לפי שיטת רב חננאל אמר רב בדרף מט, א, שגם מי שלא אמר ברית ותורה יצא ידי חובה. והוכחה לכך מנשים. ולפי זה פשיטא שנשים חייבות מדאורייתא. אך לפי זה אין מקום להוכחת הרשב"א, שמוכיח מכאן להלכה שיש לפסוק שנשים חייבות מדאורייתא.

2 הדבר מובן היטב על פי הסבר החזו"א (כט, א) לדין שומע כעונה, שאין הכוונה שבשמיעה גרידא האדם יוצא כאילו הוא הוציא מפיו, אלא בשמיעתו הוא מצטרף לדיבור של המשמיע, ויוצא ידי חובה בכך. וממילא ברור שכאשר המשמיע אינו מקיים מצווה בדיבור, או אפילו מקיים רק מצווה דרבנן, לא מועיל הדבר לשומע. ועיין בחזו"א בנפ"מ להלכה בהגדרה זו (עיין הערה 28).

3 תוס' (מגילה יט, ב ד"ה "ור"י") נוקט שמדובר שהקטן עצמו אוכל כדי שביעה. שאם נאמר שגם הקטן עצמו אכל שיעורא דרבנן הוי תרי דרבנן, ואינו מוציא חד דרבנן, ולענין בכך במג"א קפו ס"ק ג, ומחצית השקל שם.

שאם כן היה צריך להסתפק גם לגבי כהנים ולווים שלא נטלו חלק בארץ.⁴ לכן תוס' מסבירים את הספק על פי ההלכה בדף מח, ב - מט, א, שכל שלא אמר ברית ותורה, לא יצא ידי חובה,⁵ ומסביר תוס' את הספק: "והשתא קא מבעיא ליה, כיון דלא מצו למימר ברית ותורה לא הווי אלא מדרבנן,⁶ או דלמא כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאורייתא והא דלקמן מיירי באנשים דשייכי בברית ותורה".⁷

פסק ההלכה

הרשב"א פוסק, שנשים חיובן מדאורייתא. ראשית, שקי"ל כרבא כנגד רבינא. ועוד ממה שהגמרא לעיל נקטה שפשיטא שהן חייבות.⁸ וכן נראה שפוסק ברי"ף ממה שהשמיט את הספק, וכן נוקט הרמב"ן,⁹ וכן נוקטים עוד רבים מהראשונים. לעומתם

4 אמנם רש"י יסבור, שבמה שנטלו את ערי הלוויים נחשב שנטלו חלק בארץ. וכך מתרץ במעדני יו"ט על הרא"ש (ס' יג סוף אות ק). ותוס' כנראה סובר שלא נחשב שנטלו מצד עצמם, אלא ממה שהפרישו להם השבטים וכעין מה שרש"י ענה לגבי בנות צלפחד.

5 בהסבר הדין שיש חובה להזכיר ברית ותורה, כותב רש"י בדף מח, ב, ד"ה "צריך שיזכיר בה ברית": "בברכת הארץ שע"י ברית ניתנה לאברהם בפרשת מילה, ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו", וד"ה "צריך שיזכיר בה תורה": "שאף בזכות התורה והמצוות ירשו את הארץ, שנאמר "למען תחיו ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ". ונלע"ד שיסוד הדברים שאין ברית ותורה בבחינת אמצעים שאינם קשורים למטרת קבלת ארץ ישראל, אלא הם קשורים לארץ ישראל בקשר מהותי. כלומר שדווקא בארץ ישראל יתגלה הקשר שבין הקב"ה לישראל, ובארץ ישראל יש מקום לגילוי התורה והמצוות. ולכן כשאנו מודים על ארץ ישראל, יש להודות גם על הברית ותורה שבזכותם אנו מקבלים את ארץ ישראל.

6 מפשטות תוספות נראה, שנשים אינן אומרות ואינן יכולות לומר על בריתך שחתמת בבשרינו ועל תורתך שלימדנתו. וכן עולה מפשטות הגמרא בדף מט, א בדעת רב חננאל אמר רב, שלמד מחיוב הנשים בבהמ"ז (ולדעתו נראה שחיובן מדאורייתא) שגם גברים כשלא אמרו ברית ותורה יצאו ידי חובה. וכן מפורש ברש"י ערכין (ג, א ד"ה "מוזמנות לעצמן"), וכן פוסק הרמ"א (קפ"ז ס"ב): "ונשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה". ובמג"א (שם, ס"ק ג) (אחרי שדן בסתירה לכאורה בדברי הרמ"א (שם) כותב: "וצ"ע על מה שמכו עכשיו לאומרה". ומביא בתחילה בשם בד"ה "דנשים הוי כגברים שאין נקרא האדם אלא כשיש לו אישה. ואם כן ה"ל שניהם גוף אחד", ובמג"א מתרץ שנשים כן שייכות לתורה ולברית, לתורה כפי שפוסק בסימן מ"ו שנשים מברכות ברכת התורה משום דחייבות ללמוד מצוות שלהן "א"כ למה לא יאמרו על תורתך שלימדנתו" וכן לגבי ברית ע"פ הגמרא בעבודה זרה דף כח, א. ולענ"ד עכ"פ המנהג של הנשים לפי ההסברים השונים אינו מתאים לדברי תוספות שמשמע ממנו שאינן יכולות לומר ברית ותורה, וזו הסיבה שיש להסתפק אם חייבות בברכת המזון מהתורה. (ולעיי' בהערה 7).

7 מתוס' עולה שאין ספק אם הן יכולות לומר ברית ותורה, שברור שאינן יכולות לומר, אלא הספק הוא אם עכ"פ כיוון שהן לא שייכות בכך, אין זה מעכב.

8 לעיין לעיל בהערה 1 במה שהבאנו מהרע"א.

9 אך נימוקו שונה מהרשב"א, לעיין להלן בפרק ג - שיטת הרמב"ן במלחמות.

נוקט הרא"ש דהוי ספק שלא הוכרע, וכן פוסק הרמב"ם ועוד רבים מהראשונים.¹⁰ וכן פוסק השו"ע (קפו, א).

אמנם במשנה ברורה (ס"ק ג) מביא מחלוקת אחרונים, מה הדין כאשר אישה אכלה שיעור כדי שביעה, ומספקת אם ברכה ברכת המזון, האם תחזור ותברך,¹¹ ע"פ הכלל של ספיקא דאורייתא לחומרא, או שמא נאמר שמכיוון שיש ספק אם חייבות מדאורייתא, אי אפשר לומר כאן ספק דאורייתא לחומרא. ומכריע המ"ב: "ומכל מקום נראה דהרוצה לסמוך על דעת השערי אפרים וסיעתו אין למחות בידו". ובביאור הלכה הוא מסביר, שכיוון שיש רבים מן הראשונים שמכריעים שאישה חייבת מדאורייתא, ניתן לצרף זאת ולסמוך על דעת השערי אפרים ולחזור ולברך.

ב. סוגיית רבי שמעון בן שטח שהוציא בברכת המזון את ינאי המלך והמלכה.

בגמרא (מח, א) מסופר שינאי המלך והמלכה סעדו יחדיו. ינאי המלך נצטער על כך שאין מי שיכול לברך ולהוציא אותו ידי ברכת המזון.¹² המלכה מביאה את אחיה רבי שמעון בן שטח שיברך להם.

שואל אותם רבי שמעון כיצד יברך שהרי הוא לא אכל דבר, הם מגישים לו כוס יין נוספת, ולאחר מכן רבי שמעון מברך ומוציא אותם ידי חובה. ועל כך אומר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא: "שמעון בן שטח דעביד לגרמיה הוא דעבד, דהכי אמר רבי חייא בר אבא אמר ר"י לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתם עד שיאכל כזית דגן".¹³

10 וברבינו יונה, נראה בפשטות בשנקט שלא היה ספק אלא ודאי חייבות רק מדרבנן. ודנו האחרונים בדבריו.

11 יש מקום לדון מדוע לא הזכירה הגמרא נ"מ זאת בספק אם נשים חייבות מדאורייתא או מדרבנן.

12 אחרי שינאי הרג את כל החכמים כמסופר בגמרא בקידושין (סו, א).

13 ואילו ר' שמעון בן שטח שתה רק כוס יין ולא אכל דגן.

ג. הסתירה שבין הסוגיות והתירוצים השונים:

שיטת רש"י

רש"י בדף מח, א, (ד"ה "עד שיאכל") אומר: "ומכי אכל כזית דגן מיהא מפיק אף על גב דכזית דגן שיעורא דרבנן הוא¹⁴ כדאמר בפרק מי שמתו (דף כ, ב) מיהו כיון דמיחייב מדרבנן מחוייב בדבר קרינן ביה ומוציא רבים ידי חובתן".¹⁵ וממשיך רש"י: "וא"ת בקטן שהגיע לחינוך הא לא אמר הכי" (כלומר אע"פ שהוא לכאורה מחוייב מדרבנן אין הוא מוציא את הגדול שאכל כדי שביעה כמבואר בגמ' בדף כ, ב), ועונה רש"י: "ההוא אפילו מדרבנן לא מיחייב דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכיה".

תוס' (ד"ה "עד") מתקשה בשני החידושים העולים מדברי רש"י. ראשית, במה שחידש שמחוייב מדרבנן נקרא מחוייב ויכול להוציא גם מי שחייב מדאורייתא, מקשה על כך תוס' "מכל מקום כיוון שאינו מן התורה אינו מוציא אחרים שמחוייבים" (מן התורה). ושנית, במה שחידש שקטן אינו נחשב אפילו מחוייב מדרבנן, "א"כ לא היה צריך לפתור את אביו אפילו שאביו אכל רק חיוב דרבנן", (שהרי הקטן אינו מחוייב לפי רש"י אפילו מדרבנן).¹⁶

קושיית רבי עקיבא איגר

רע"א בגליון הש"ס מקשה על דברי רש"י "וק"ל הא אמינן" בדף כ, ב, "דאם נשים בברכת המזון מדרבנן אין יכולים להוציא לאחרים וצ"ע".

כלומר רש"י מתמודד עם הקושי מדברי הגמ' שם שקטן, המחוייב מדרבנן בפשטות, אינו מוציא את אביו שאכל כדי שביעה. ומתעלם מדברי הגמרא המפורשים לגבי אישה שהנפ"מ אם חייבת רק מדרבנן היא שאיננה יכולה להוציא אחרים ידי חובה.¹⁷ ואולי ניתן לתרץ, שיש לדעת רש"י לחלק בין שני סוגי חיוב מדרבנן, ומה

14 והנחת היסוד של השאלה, שברור לנו שינאי והמלכה אכלו סעודה בשיעור של כדי שביעה ממש ושחיובם הוא חיוב דאורייתא וכפי שנוקט רש"י בסוף ד"ה "עד שיאכל".

15 וכן נוקט המרדכי במגילה בשם רב טוביה מוינא לגבי קידוש בתוספת שבת, ומוכח במג"א סימן רס"ז ס"ק א. ומתקשה בכך מקטן שאינו מוציא גדול. ולעייין במג"ה מצווה ש"ו אמצע אות ו' בעניין ספירת קטן בספירת העומר.

16 לגבי שיטת תוס' שהקטן עצמו חייב מדרבנן לעיין ביחס לכך בקובץ שיעורים ח"ב קונטרס דברי סופרים ס' א' אות כ"א.

17 הקושיה נראית חזקה מאוד, וצ"ע גם על תוספות שהקשו על רש"י ודחו את פירושו ולא הקשו קושיה זו.

שכתב רש"י שגם מי שמחויב מדרבנן נחשב כמחויב בדבר, זה דווקא במה שחכמים הרחיבו את החיוב דאורייתא. כמו במקרה כאן שמדאורייתא חייב דווקא בכדי שביעה, חכמים הרחיבו את החיוב לאכילה של כזית, ולכן הוא נחשב מקיים את אותה מצווה של מי שחייב מדאורייתא. ואע"פ שחיובו רק מדרבנן, כיוון שגם חיוב דרבנן נובע מחיוב דאורייתא לשמוע בקולם, לכן יכול הוא להוציא את החייב דאורייתא. ולכן התקשה רש"י מקטן שבאופן פשוט חייב מדרבנן, וגם הוא בבחינת הרחבת החיוב דאורייתא שהקדימו את החיוב של הגדול לגיל קודם בר מצווה.

חיוב האישה איננו הרחבה של חיוב דאורייתא אלא חיוב מחודש, שהרי לכאורה יש להתקשות אם אין אישה חייבת בברכת המזון מדאורייתא, מדוע חייבו אותה חכמים מדרבנן? הרי לא מצינו במצוות אחרות שנשים פטורות וחייבו אותן חכמים מדרבנן? אלא נראה, שזה חיוב אחר, לא כהרחבה של חיוב הגברים בברכת המזון, אלא בחיוב שחייבו חכמים להודות על כל הנאה שנהנה כמו שמברך על פירות וירקות ושאר דברים. ומסברה זו חייבו גם נשים לברך אחרי המזון.¹⁸ לכן לא התקשה רש"י במה שעולה מהגמרא בדף כב, שאם נשים חייבות רק מדרבנן, אין הן יכולות להוציא את הגברים.

שיטת תוספות

התוס', אחרי דחיית דברי רש"י, עונים:

אלא נראה לחלק דקטן שאינו בר חיוב כלל דאורייתא אפילו אכל כדי שביעה הלכך אינו מחויב בדבר קרינן ביה ולכך לא מפיק ליה אי אכל שיעורא דאורייתא אבל גדול שהוא בר חיובא מן התורה כי אכיל כדי שביעה מחויב בדבר קרינן ביה אפילו לא אכל כלל כדאמר' בראש השנה (פ"ג ד' כט.) כל הברכות אף על פי שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין והיינו טעמא דכל ישראל ערבין זה בזה והוא הדין בברכת המזון אף ע"פ שיצא מוציא כדפרישית וכזית דגן אינו צריך אלא שיוכל לומר שאכלנו משלו.

18 אך עכ"פ כיוון שנוסח הברכה לגברים הוא שלוש ברכות, גם החיוב המחודש לנשים הוא באותו נוסח שלא לחלק בנוסח הברכה, אך מהות החיוב שונה.

מחדש תוספות, שבאמת מדין ערבות יכול להוציא מי שבר חיובא גם כאשר כעת איננו מוציא את עצמו, ומעיקר הדין היה יכול להוציא את חברו בברכת המזון גם אם לא היה אוכל כלל.¹⁹

מדוע אם כן אישה אינה יכולה להוציא את בעלה אם היא איננה חייבת מדאורייתא? מדברי תוספות נראה בפשטות שהטעם לדבר הוא שדין ערבות תופס רק לגבי מי שהוא עצמו בר חיובא, ואם אישה איננה חייבת במצווה זו איננה נחשבת בר חיובא ואין לה גדר של ערבות במצווה זו ולכן אינה יכולה להוציא את בעלה.²⁰

שיטת הרא"ש והבנת הדגול מרבבה בשיטת הרא"ש

הרא"ש בפרק שלישי (ס' יג) נוקט כשיטת תוספות בהסבר הגמרא בברכות מח, א ואומר, שמעיקר הדין גם מי שלא אכל כלל יכול להוציא את חברו מדין ערבות. ומסיף הרא"ש להסביר מדוע אישה איננה יכולה להוציא (אם היא חייבת רק מדרבנן), וז"ל:

"ל דלא דמי, דאיש אע"ג שלא אכל כלום דין הוא שיפטור את אחרים דכל ישראל ערבים זה בזה אלא מדרבנן אמרו שלא יברכו ברכת הנהנין בלא הנאה לפיכך כשאכל כזית אע"פ שאינו נתחייב אלא מדרבנן מוציא את אחרים שאכלו כדי שביעה. שערב הוא בעבורם ועליו הוא להצילן מן העון ולפטור אותן מן המצות אבל אשה אינה בכלל הערבות לכך אינה מוציאה אלא מי שחיבו מדרבנן.

בדברי הרא"ש "אבל אישה אינה בכלל הערבות" חלקו שני גדולי האחרונים, בעל 'הנודע ביהודה' בספרו על השו"ע 'הדגול מרבבה', ורע"א על השו"ע שם, ובתשובות (חלק א סימן ז').

השו"ע (שם, ב), פוסק שנשים חייבות בקידוש בליל שבת מדאורייתא ולכן יכולות להוציא גם אנשים. במג"א (שם, ס"ק ב) פוסק שפשוט שקטן אינו מוציא את האישה ואפילו שהוא כבר בן י"ג לא יוציא, שבמידי דאורייתא לא סומכים על החזקה שהביא ב' שערות.

19 וזהו דווקא לגבי ברכת המזון או קידוש וכדו' שחברו חייב בכך, אך ברכות הנהנין אין חבירו חייב לאכול וממילא לא שייך בכך דין ערבות, ואין הוא מוציא את חברו אם הוא עצמו לא אוכל.

20 הרחבה בהסבר הדבר לעיין להלן בהערה 28. כך מסביר הצ"ח לדף כ, ב (ד"ה "נשים בברכת המזון") את התוספות בניגוד להסברו בדעת הרא"ש כמבואר להלן.

על דברי המג"א מעיר הדגול מרבבה שדין המג"א דווקא כשהאישה לא התפללה ערבית, אך אם התפללה כבר ערבית יצאה כבר ידי חובת דאורייתא בתפילה, כפסק המג"א (שם, ס"ק א).²¹ במקרה כזה, קטן בן י"ג יכול להוציא את האישה דהוי דרבנן וסמכינן החזקה.²²

ומוסיף הדגול מרבבה שהוא מסתפק מה הדין כאשר האיש המקדש שמוציא את אשתו כבר התפלל ערבית והאישה לא התפללה. כלומר האיש עצמו חיובו עתה (ע"פ המג"א) רק מדרבנן, ואילו חיוב האישה מדאורייתא, ומהות הספק הוא, שהדגול מרבבה למד מדברי הרא"ש שאישה לא נכללה בכלל הערבות שישראל ערבים אחד עבור השני, ולכן אין היא יכולה להוציא את האיש כאשר היא אינה חייבת.²³ ומסתפק הדגול מרבבה האם הפירוש הוא שגם הגברים אינם ערבים לנשים, וממילא לא קיים כאן הדין אע"פ שיצא מוציא. ולכן אם הבעל כבר התפלל ערבית ויצא יד"ח דאורייתא, אין הוא יכול להוציא את אשתו שלא התפללה וחייבת בקידוש מדאורייתא. או שהפירוש הוא שרק הנשים אינן ערבות לגברים ולא להיפך, ולכן הבעל יכול להוציא את אשתו.

הבנת רע"א ברא"ש

רע"א, הן בחידושו על השו"ע והן בתשובות (א, ז), פשוט לו, שגם נשים נכללו בדין ערבות, הן גברים כלפיהם והן נשים כלפי הגברים וזה לשון רע"א בתשובה:

ולא נראה כן דאין חילוק כלל בין איש לאשה לענין ערבות, ולא מצינו בשום דוכתא דבאשה לא יהיה הדין דאם יצאה מוציא, והרי גבי ינאי מלכא ומלכתא דכריכו רפתא משמע דאם היה שמעון בן שטח אוכל כזית היה מוציא אותה, והא אם נשים מחוייבות בבהמ"ז מדאורייתא מה מהני שאכל כזית, הא הוא חיובא דרבנן

21 אמנם במ"ב (רע"א ס"ק ג), מתקשה בפסק המג"א. הרי מצוות צריכות כוונה ומסתמא הוא התכוון שלא לצאת בתפילה אלא בקידוש על היין. כן הוא מקשה עוד, בביאור הלכה שם ולכן נוקט כדעת האחרונים שלא לסמוך בכך על המג"א שקטן שהגיע לחינוך יוציא את הגדול שכבר התפלל.

22 ומוסיף שבמקרה כזה, יש מקום לומר אפילו אם הקטן הוא פחות מ"ג יכול להוציא את האישה, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן. אמנם אם גם הקטן התפלל ערבית יש מקום להסתפק ע"פ הספק האם תרתי דרבנן מוציא חדא דרבנן כמובא במג"א ס' קפו.

23 אמנם כאשר היא עצמה חייבת היא יכולה להוציא את האיש כמפורש בגמרא שאם אישה חייבת בברכת המזון מדאורייתא, היא מוציאה את האנשים, אך לא מדין ערבות אלא מדין שומע כעונה, שהאיש מצטרף לקיום המצווה שלה בלי דין ערבות. יש להוסיף שלפי הבנת הדגול מרבבה, נשים גם אינן עריבות לנשים, אם יצאה אינה יכולה להוציא את חברתה.

והיא חיובא דאורייתא, ואתינן עלה רק מדין יצא מוציא, הרי דגם לגבי אשה אמרינן יצא מוציא, ודוחק לומר דהיא לא אכלה כדי שביעה.

ומוסיף בסוגריים:

זולת שנאמר כפי הצד דאיש ערב על אשה (למרות שאין האישה ערבה לאיש), וא"כ נפשט על כל פנים ספיקנו בזה הפרט.²⁴

וכן הוא בחידושי רע"א על השו"ע.

ולגבי כוונת הרא"ש, מסביר רע"א את כוונתו וזה לשונו:

אלא נראה לענ"ד דכוונת הרא"ש לחלק בין יצא מוציא ובין אינו מחוייב במצוה זו בעצמותו, דערבות רק במי שמחוייב ג"כ במצוה זו, מש"ה אף שהוא כבר יצא לעצמו מוציא לאחרים, אבל במצוה שאינו בר חיובא כלל, דהיינו לפי הצד דנשים אינן חייבות בבהמ"ז מדאורייתא אינם ערבים על מצוה דבהמ"ז, אבל במצוה דנשים חייבות גם המה בכלל ערבות, ושייך בהו ג"כ דינא דיצא מוציא.²⁵

רע"א בהמשך מביא הוכחה לפירושו ברא"ש, מהדין במגילה (יט, ב) שחרש המדבר ואינו שומע, למ"ד דאם לא השמיע לאוזנו לא יצא, אין יכול להוציא אחרים במגילה. דהוא מקרי אינו מחוייב בדבר כיוון דאין יכול להשמיע לאוזנו. ולכאורה קשה, במה זה שונה מדין יצא מוציא, שהרי כאן אין התירוף של הרא"ש כהבנת הדגול מרבכה שנשים לא נכללו כלל בערבות, שהרי פה מדובר באיש: "אלא על כרחך כדברינו דאין הפרש בין אנשים לנשים, אלא דהעיקר דבמצוה שאינו בר חיובא כלל, אין במצוה זו דין ערבות כלל".²⁶

24 משמע מפשט רע"א שבפשטות אין לחלק ביניהם, ואם נאמר שנשים לא נכללו בכלל הערבות, זה לשני הכיוונים, ואם הוכחנו שהאיש מוציא את האישה, מכאן שגם האישה מוציאה את האיש. אמנם אם תדחוק לחלק ביניהם עדיין יש הוכחה שהאיש ע"פ מוציא את האישה אע"פ שיצא, ונפשט ספקו של הדגול מרבכה.

25 וזהו כהסבר שהסברנו לעיל בדעת התוס'. ונראה לפרש את הסברה שחיוב האדם לקיום מצוות, אינו רק כלפי עצמו אלא גם כלפי אחרים, ולכן הוא ערב להם בכך. ולכן אע"פ שיצא מוציא, אך במצווה שאינו חייב בה אין הוא גם ערב עליה. ולע"י בהערה 28 שהבאנו מהחזו"א.

26 במ"ב (רע"א, ה), ובשער הציון שם ס"ק ט, מביא שגם הפרי מגדים הסתפק בכך, ומכריע המ"ב כדעת רע"א כפי שרע"א האריך להביא ראיות נגד הדגול מרבכה.

ולכאורה יש מקום לע' בהוכחת הרע"א. שניתן לומר ששני הדברים נכונים, גם שנשים אינן בכלל הערבות, וגם שגברים הינם בכלל הערבות, אך במצווה פרטית שאינם חייבים בה, אין הם בכלל הערבות במצווה זו.

תירוץ הדגול מרבבה לקושית רע"א

בספר הצ"ח לברכות לבעל הדגול מרבבה (כ, ב ד"ה "אי אמרת בשלמא"), מקשה בעצמו את קושיית רע"א, וזה לשונו:

ולפ"ז צ"ע לקמן דף מח, א בעובדא דשמעון בן שטח דמשמע שם שאם היה שמעון בן שטח אוכל כזית דגן, היה מוציא ינאי וחבריו שאכלו כדי שביעה. והרי שם אכלה גם אשת ינאי עמהם, ואם נשים בבהמ"ז דאורייתא לא היה יכול שמעון בן שטח להוציאה.. ובנשים ליכא ערבות, דמסתברא כי היכי דנשים אינן ערבות בשביל אנשים, ה"נ אין האנשים ערבים בשביל הנשים ואין שמעון בן שטח יכול להוציא את אשת ינאי.²⁷

עונה הצ"ח תירוץ מחודש מאוד, וז"ל:

ואולי כיון שעכ"פ אכלו ינאי וחבריו כדי שביעה ונתחייבו מן התורה ושמעון בן שטח היה ערב, דכל ישראל ערבים זה בזה, שוב נקרא שמעון בן שטח גם כן מחייב מן התורה, ומוציא את הנשים אף שאינו ערב באדם, דאתי דאורייתא ומפיק דאורייתא.

מתחדש בדברי הצ"ח חידוש גדול. דין ערבות אינו אומר רק שאני יכול להוציא אע"פ שכבר יצאתי, אלא הוא מחדש שכל זמן שהשני לא יצא, גם אני כביכול לא יצאתי בצורה מלאה, ולכן אני נחשב עדיין מחייב בדבר, ויכול להוציא את הנשים בלי להסתמך על דין ערבות כלפיה, אלא כדין, שאם לא יצא יכול להוציא את השני, גם בלי דין ערבות.²⁸

ונלענ"ד שרע"א סובר שמסברה פשוטה, ומפשט סתימת הגמרא, נראה שנשים כן נכללות בערבות. אך קשה הגמרא בדף כ, ב שעולה ממנה שאם נשים אינן חייבות מדאורייתא, אינן מוציאות את האנשים, ועל כן סובר רע"א שכיוון שיש לנו הסבר חלופי על פי מה שנלמד מהגמרא במגילה, שמצווה מסוימת שאדם לא חייב בה, אין לו דין ערבות עליה, שוב אין צורך לחדש את החידוש הגדול, שנשים לא נכללות בדין ערבות. ומובנת ראיית רע"א.

27 כאן עולה שגם הצ"ח נוקט בפשטות כרע"א, שבפשט אם נאמר שנשים אינן בכלל הערבות, הרי זה לשני הכיוונים.

28 וכפי שמוכח ממה שנאמר שאם נשים חייבות בבהמ"ז דאורייתא יכולות להוציא את הגברים כאשר גם הן חייבות.

בחזו"א (או"ח כט, א) כותב: "נראה מדבעינן טעמא להא דינא דיצא מוציא משום דכל ישראל ערביין, והלכך אינו מוציא בברכת הנהנין כשיצא. דה"ט דשומע כמדבר אינו אלא כששומע ברכה ודיבור של מצווה" (וכן כותב בחזו"א ס' יט, א). ובהמשך (ס' כט, ג) מסביר החזו"א שדין שומע כעונה אינו שהתורה חידשה שבמה ששמע נחשב כאילו דיבר, שא"כ מדוע באמת לא יצא כאשר שמע מפי מי שאינו חייב, אלא שבשמיעתו הוא מצטרף לאמירתו של חברו, ובמה שחבירו יוצא אף הוא יוצא. וכן צריך כוונת

שיטת הרמב"ן במלחמות

הרמב"ן במלחמות פרק שלישי בא לדחות את השגת בעל המאור על הרי"ף שלא הביא מספק הגמרא אם נשים חייבות בבהמ"ז מדאורייתא או מדרבנן. וסובר הרמב"ן שבאמת ספק זה נדחה מההלכה, שכן מוכח מהסוגיא בדף מח, שהחיוב לברך אחרי אכילת כזית הוא חיוב דאורייתא, ולכן יכול היה שמעון בן שטח להוציא את ינאי והמלכה שאכלו כדי שביעה.²⁹ וממילא נפלה דחיית הגמרא בדף כ, ב במה שמצאנו שאשה מברכת לבעלה שמדובר שאכלה שיעור דרבנן שבאמת אין דבר כזה שיעור דרבנן, שכן בכזית יש חיוב דאורייתא ובפחות מכזית אין חיוב כלל.³⁰

משמיע כדי לשתפו במצוותו. ולכן אין בעיה בזה שאין מגילה מונחת לפניו, אלא רק בפני הקורא, שכן אין הוא יוצא בשמיעתו גרידא, אלא במה שמצטרף לקורא שקורא את המגילה. ולע"ש עוד נפ"מ בכך (ולעייין בקהילות יעקב לברכות ס' יא').

ונראה שהחזו"א מתקשה אם כן, כיצד מי שלא יצא מוציא, הרי קריאתו לכאורה איננה קריאה של מצווה. ועונה על כך החזו"א, וז"ל: "והלכך כשיצא כבר והוא קורא להוציא את חברו, צ"ל דע"י שחברו יוצא בה יד"ח יחול על קריאתו שם קריאת מצווה. וכיון שאין חברו יוצא עד שתהיה קריאת מצווה ואיננה קריאת מצווה עד שתאמר שיוצא בה השומע יד"ח. נמצא שדין שומע כעונה, שחידשה התורה הוא המכין את השמיעה והדיבור הראויים לדין שומע כעונה. ואותה השמיעה ששמע אם לא היה דין שומע כעונה, אותה השמיעה באמת אינה ראויה לדין שומע כעונה, ולא נאמר עליה דין שומע כעונה. ולא נאמר דין זה אלא מכח הערבות של האחד לחברו, והלכך מתאחדים השומע והמשמיע ומשתתף השמיעה והדיבור להיות מצווה שלמה..."

לכאורה הסבר החזו"א שונה ממה שהסברנו בדעת הצ"ח. שלפי הסברינו עצם דין ערבות יוצר חיוב על המוציא, וממילא הקריאה שלו תחשב קריאה של מצווה. ואילו לחזו"א שנראה שמתקשה בכך, צריך לומר שהדבר בנוי על דין באים כאחד. כלומר שמה הדין הוא שמוציא אותו, בכך הקריאה הופכת להיות קריאה של מצווה, ובמה שהיא קריאה של מצווה הוא יכול להוציא אותו. וצ"ע בכך. לע" בספר המדות לחקר ההלכה כרך א "סבה ומסובב", שבעקרון צריך שהסיבה תבוא לפני המסובב, ולעייין שם מתי בכל אופן ניתן לומר "באין כאחד".

29 הרמב"ן סובר שבמה שנחלקו ר"מ ור"י בברכות (מט, ב) אם החיוב הוא בכזית או בכביצה, וחולקים בפירוש בפסוק, אין זה בגדר אסמכתא בעלמא אלא חיוב גמור. וזאת בניגוד לשיטת תוס' (שם ד"ה ר' מאיר) וז"ל: "ואומר הר"י דהני קראי אסמכתא בעלמא ניהו דמדאורייתא בעינן שביעה גמורה", וכפשט הגמ' בדף כ, ב. וכן נוקטים רבים מהראשונים, וכן פוסק המ"ב (קפד, ס"ק כב) ובביאור הלכה שם ונוקט שכן עולה מפסק השו"ע בס' קפו סע' ב וס' קצג סע' ד'.

30 ניתן לתרץ אולי, בדרך נוספת, את הדין המיוחד שיכול להוציא אע"פ שאכל רק כזית. בגמ' בדף כ, ב מובא: "דרש רבי עזריא... אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע כתוב בתורתך (דברים י, יז) 'אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד' והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב (במדבר ו, כו) 'ישא ה' פניו אליך'. אמר להם, וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה (דברים ה, י) 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך', והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה".

ויש לכאורה לעייין מדוע דווקא חומרא זו ולא חומרות אחרות שנוקטים בהם ישראל, מורידה את טענת מלאכי השרת. אמנם בתנחומא פרשת נשא מובאים הדברים בנוסח אחר: "ישא ה' פניו וכי הקדוש ברוך הוא נושא פנים? והלא כבר נאמר: אשר לא ישא פנים (דברים י, יז). אמר הקדוש ברוך הוא: 'כשם שהם

נושאים לי פנים, אף אני נושא להם פנים. כיצד? כתבתי בתורתי ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח, י), ואדם יושב הוא ובניו ובני ביתו ואין לפניהם כדי שובע, והן נושאים לי פנים ומברכין, ודקדקו על עצמן שיברכו על כזית ועל כביצה. לפיכך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום". לפי התנחומא מדובר לא במי שמשום מה אכל כך כזית או כביצה, אלא מדובר במי שאין לו לאכול אלא כזית או כביצה וזהו מזונו ועל כך הוא מודה כאילו נתן לו הקב"ה כדי שביעה ואכל כדי שביעה.

לפי דברים אלו ניתן אולי לחדש שבאכילת כזית יש משהו סובייקטיבי, שיכול האדם להרגיש ולהודות כאילו אכל כדי שביעה וליצור לעצמו חיוב כאילו אכל כדי שביעה, וחייב מדאורייתא וממילא יכול להוציא את חבירו שאכל כדי שביעה. אמנם רואים שהראשונים לא הלכו בדרך מחודשת זו (ובישיבה ניתן השנה שיעור ע"י הרב אברהם וינגורט, ואמר פירוש זה כהסבר לרש"י, ולענ"ד אין הדברים מתיישבים בדברי רש"י). ולע"ז בבעל המאור בדף כ, ב אחרי שהביא את ספק הגמרא לגבי נשים בברהמ"ז, והנ"מ דלא אתיא דרבנן ומפקא דאורייתא. כותב: "מ"מ כזית שיעורא דרבנן הוא וכיון דאכלה מן דמחוייב מדאורייתא כאילו אכל שיעורא דאורייתא, דהוא אכילה שיש בו שביעה בלא דיקדוק וצמצום". ואולי כוונתו כפי שכתבנו כאן. או שכוונתו כפי שהסברנו לעיל בשיטת רש"י.